

NIEUWSBRIEF 123

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, januari 2008

Koppermaandag 2008

Met enig elan werd in boekdrukatelier het Y te Amsterdam door Pastei de koperkaart en enveloppe gedrukt in tien drukgangen op een Heidelberg degelautomaat, gratis verworven van Drukkerij van den Ende te Oss. De vorm en inhoud ontstond tijdens het drukken.

Met een oplage van 750 exemplaren plus de nodige inschiet, proefdrukken en misdrukken stond de teller na de klus op 8.000 druks. En dat in één dag! Het bestuur is Uitgeverij Pastei zeer erkentelijk.

Omslag

Het omslag van deze nieuwsbrief is gedrukt door Piet Niemeijer van de Griffioenpers te Noordhorn op een Risograph.

De Risograph is een duplicatiemachine, ook wel duplicator genoemd. Dit houdt in dat hij geschikt is voor het dupliceren, dus veelvoudig kopieëren van een enkel origineel, zoals bijvoorbeeld bij briefpapier of enveloppen. Riso brengt in vergelijking met printers of kopieerapparaten, belangrijke voordelen met zich mee. Een Risograph is zeer snel (tot 130 afdrukken per minuut), zeer goedkoop (nog geen halve eurocent per afdruk) en drukt af met hoge kwaliteit (1 of 2 kleuren inkt).

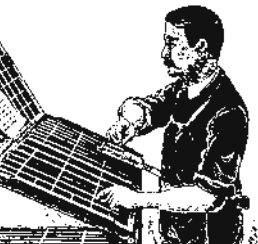
Gebruikers van de Risograph zijn o.a. allerlei soorten sportverenigingen, drukkerijen, copyshops en grafische bedrijven, banken en financiële bedrijven, scholen, overheden en overheidsinstellingen, etc.

Voor elke kleur die je drukt heb je een aparte druktrommel nodig waar een cartridge inkt van 1 kg in zit. Dus geen toner of poeder. Van 1 kg kunnen ongeveer 18.000 druks gemaakt worden. Op een rol masters zitten 200 beeldragers.

De druk kan verplaatst van links naar rechts en 2 cm van voren naar achteren. De topsnelheid is 7.200 druks per uur, afhankelijk van het drukbeeld. De machine kan echter niet punt op punt drukken.

De machine die Piet gebruikt is meer dan 15 jaar oud en heeft meer dan 1 miljoen druks gemaakt. het formaat gaat tot A3 (29,7 × 42 cm). De dikte van het papier is maximaal 200 gr/m². De machine scant het beeld tot 400 dpi.

Zie ook www.griffioenpers.nl en www.risocenter.nl.

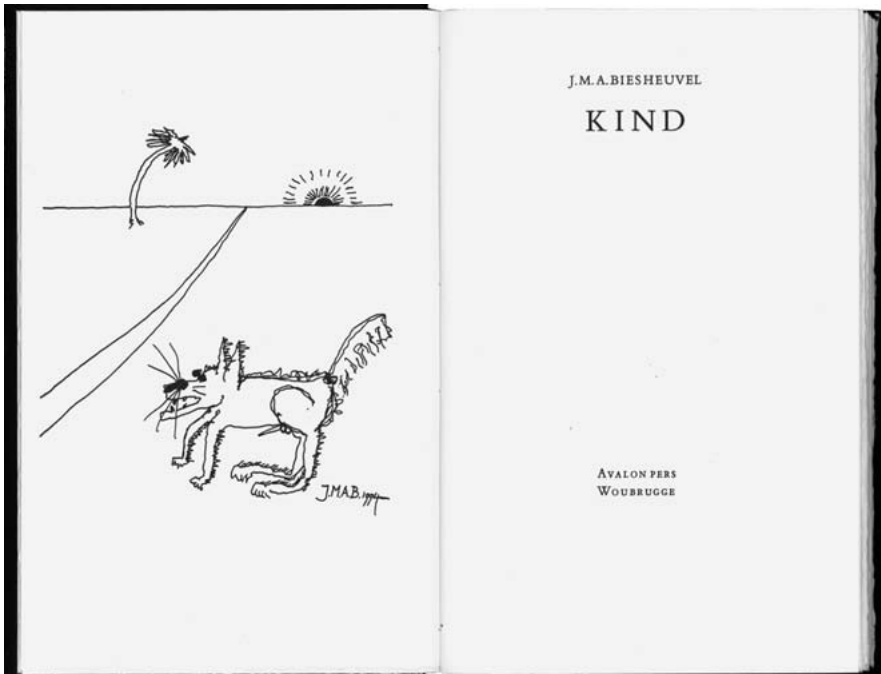

Varia Bibliofilia

En dan beloof je de trouwe redacteur van de *Nieuwsbrief* stellig dat je voor dit nummer toch heus, echt, iets zult schrijven, maar om verschillende redenen blijken de oorspronkelijk geplande onderwerpen toch niet zo geschikt. Daarom, aan het begin van het nieuwe jaar, maar wat losse observaties.

Avalon Pers

De kerstdagen lenen zich uitstekend om eens een paar dingen te doen die je al zolang van plan was. In mijn geval bijvoorbeeld het ordenen van de bijna onoverzienbare collectie drukken van de Avalon Pers. Het resultaat mag er zijn: tien bomvolle, chronologisch geordende 'Amsterdamse' archiefdozen en dan nog een vol efemeer materiaal als tijdschriftomslagen, uitnodigingen, geboorte- en huwelijkskaarten, en wat niet al. En dan ben ik nog niet eens compleet, want ik leerde Jan Keijser pas in het najaar van 1989 zodanig goed kennen dat er een geregelde uitruil van de producten van de pers ontstond. Het is een genot alles weer eens door

je handen te laten gaan: de keur van auteurs die er iets toe doen, de omvang van de uitgaven, de kwaliteit van het drukwerk, de overvloed aan illustraties, het vaak mooie bindwerk, heerlijk! Nu zult u roepen: kunst! die man heeft een Monotype, zo kan ik het ook. Dat is nog maar de vraag. Zelf heb ik twee keer een langere tekst laten gieten, maar als je pech hebt (lees: veel stomme tikfouten hebt gemaakt) dan komt het er vaak op neer dat het vers gegoten zetsel toch nog regel voor regel door de haak moet, voordat er iets drukbaars ligt. En al gaat het dan met een Monotype (en met meestergieter Harry Saveur!) sneller dan uit het losse handje, dan nog blijft de productie ongelooflijk. Neem bijvoorbeeld 1994. Naast het nodige kleingood vijf volwassen boeken, waaronder een tweedelige Purdy (gebonden, in cassette), een met de hand gezette Rilke-uitgave voor Johan Souverein, een bundel aforismen van Huib Drion, een liber amicorum voor een vroegere collega, en als klap op de vuurpijl de prachtige bundel *Kind* van Maarten Biesheuvel. Dat het exemplaar op naam is gedrukt en bovendien door Maarten van een opdracht is voorzien, maakt het helemaal tot een begerenswaardig bezit. Wat bij het ordenen natuurlijk ook langskomt is de meest curieuze productie van de pers: het *Jaarboek* van het Nederlands Omar Khayyam Genootschap, waarvan inmiddels vier delen zijn verschenen. Anderhalve man en een paardenkop groot, maar wel met een van de mooiste jaarboeken ter wereld! 41, 47, 56 en 89 pagina's dik, meestal uitbundig geïllustreerd. Uiteraard is de titel *Jaarboek* ietwat misleidend, want er gaan wel wat jaren heen voordat er een nieuwe aflevering verschijnt. Dat brengt Jan wel eens tot wanhoop als een nijvere functionaris bij het Depot van Nederlandse Publicaties er maar weer eens een herinnering tegenaan gooit dat in enig kalenderjaar nog geen nieuw deel is binnengekomen...

Bram de Does

Prijsuitreikingen kunnen behoorlijk saai zijn, maar de bijeenkomst op 14 december waarbij aan Bram de Does de Laurens Janszoon Costerprijs werd uitgereikt was een zeer geslaagde happening. Ik vond het vooral aardig dat zoveel margedrukkers uit vriendschap en/of bewondering voor Bram de moeite hadden genomen om naar Haarlem te komen. Het gevolg was dat op de receptie de vraag eens niet was: ken ik hier iemand? maar: wie ken ik hier niet? Frans Janssen hield een passende feestrede en Nop Maas las het juryrapport voor (beide na te lezen in het traditioneel bij de prijs uitgegeven boekje, dat bij deze nieuwsbrief is gevoegd), er was muziek, en er was het dankwoord van de laureaat, dat ongeveer als volgt ging: zoals u in het programma heeft kunnen zien, houd ik geen dankwoord. Daarvoor verwijs ik u naar het drukje dat straks aan u allen zal worden uitgereikt. En Bram exit. Ik houd wel van dat soort sprekers! Een klein hoogtepunt vormde natuurlijk de presentatie van de Bramdoos, waaraan ondanks de vreselijke voorwaarden (je mocht alleen maar ornamenten gebruiken en de oplage was niet minder dan 175 exemplaren) toch nog 22 drukkers hadden meegedaan, waardoor de smaakvol door Erik Schots gemaakte

dozen lekker gevuld waren. Het dankdrukje van Bram liet eens te meer zien hoe geniaal het door hem ontworpen Kaba-ornament is: een boom waarin de oude Coster zijn initialen heeft gekerfd. Maar hoe mooi ook, mijn favoriet zit in de verjaardagsdoos voor Hans – Augustijnpers – Rombouts: een in elkaar stortende achthoek (ook te zien op de achterkant van *Nieuwsbrief* 117). Op iemand die zo argeloos speels met zetmateriaal kan omgaan ben ik behoorlijk jaloers!

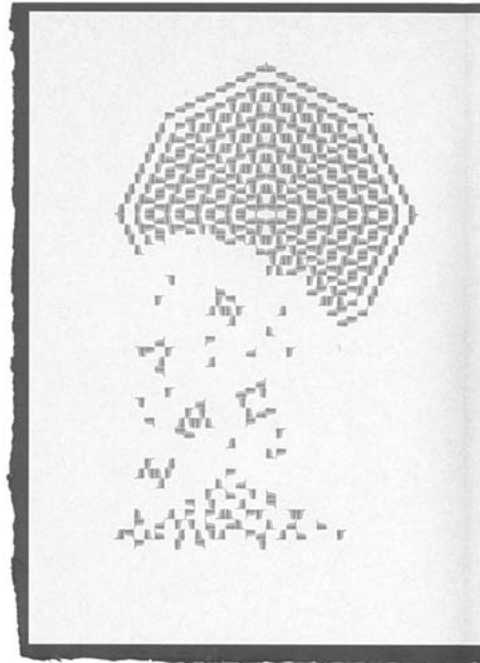
Mooi Marginaal

In heel wat 'drukkerijen' zal thans het nodige afgetobd worden. Het is tijd om weer eens kritisch naar de uitgaven te kijken om te beslissen of er iets, en zo ja wat, in aanmerking komt ingezonden te worden naar de alweer derde editie van *Mooi Marginaal*. Van mij mogen de verzinders van deze alternatieve 'beste boeken'-show een lintje. Ga maar na:

een catalogus met een korte verantwoording per geselecteerde uitgave, een drukke en zeer geanimeerde opening (mede dankzij de uitstekende keuze van gastsprekers en het zeer gastvrije onthaal door de gemeente Haarlem), en vervolgens een reizende tentoonstelling die zelfs het stuurloze Belgenland aandoet. Natuurlijk zijn er wel eens wat missers. Zo vind ik dat bij de eerste *Mooi Marginaal* de jury wat weinig oog had voor het 'plezier van het klooiën met letters', waardoor er één pers compleet uit de boot viel. Bij de tweede editie verbaasde het mij zeer achteraf te horen, dat de beeldschone uitgave van de Mercator Pers, *Beelden. anoniem.* niet door

de selectie was gekomen. Maar dit soort bedrijfsongevallen zijn bijna onvermijdelijk – de juryleden moeten in een beperkte tijd een wel heel hoge stapel boeken beoordelen – en ik hoop dat het voor teleurgestelde inzenders geen reden vormt om van deelname in de toekomst af te zien. Ik heb begrepen dat het organiserend comité graag het aantal inzenders (dus niet het aantal inzendingen!) wat groter zou willen zien. Daar kan ik me iets bij voor-

stellen, maar van de andere kant is het wel zo dat het in de vorige afleveringen van *Mooi Marginaal* gepresenteerde overzicht in hoge mate representatief mag worden genoemd voor wat er aan margedrukwerk in Nederland verschijnt.

Reefdrukken

Het overlijden van Gerard Reve heeft nog niet geleid tot het verdwijnen van een speciaal soort roefdrukken, de zogenaamde ‘reefdrukken’. Sinds een half jaar ben ik bezig met de samenstelling van een bibliografie van deze uitgaven, die natuurlijk door elk weldenkend mens als afkeurenswaardig beschouwd worden (typste hij grijnzend). Gelukkig hoefde ik daarvoor niet bij nul te beginnen door de twee al bestaande bibliografieën: *Waarvoor? Geld? Roem Eer? Waarvoor dan?* (Westernieland, Uitgeverij Tranendal, 1993) en: *Zelf Reve Drukken. Banneux.* (Fluitenberg, Reefdrukkerij ‘Thans Moedig Voorwaarts’, 1996). Het aantal te beschrijven boekjes is waanzinnig: ik zit al over de 175... Natuurlijk zitten er volstrekt overbodige uitgaven tussen. Zoals boekjes die slechts al ruim en breed bekend werk bevatten. En boekjes waarbij je je Reve’s weerzin tegen dit soort piraterij kunt voorstellen, omdat de teksten zo onbeduidend zijn dat ze toch echt beter onder het stof der eeuwen hadden kunnen verdwijnen. Maar daarnaast bevatten ze ook de nodige juwelen die niet in *Schoon Schip* staan, noch in het zesde deel van het *Verzameld Werk*. Voorbeelden daarvan zijn de integrale uitgave van 34 brieven aan Aldert K. en het script van een nooit uitgezonden radio-bespreking van *de Walgvogel* van Jan Wolkers onder de titel *Het Braakboek van de eeuw!* Als je de inhoud van dat zesde deel naast de bibliografie legt ga je je trouwens afvragen of een deel der teksten niet in het boek terechtgekomen is juist omdat ze al via roefdrukken aan een nieuw leven waren begonnen! Is het toch nog ergens goed voor. Overigens, als de boel klaar is zal ik daar via de Drukwerk in de Marge-website bekendheid aan geven.

Kees Thomassen

Boek- en Handelsdrukkerij Laurens Coster te Hilversum

Het emaille bord van Boek- en Handelsdrukkerij Laurens Coster te Hilversum dateert uit ca 1950 en werd ontworpen door de heer Claesen. Mijn vader P. J. J. Steur nam deze drukkerij in 1947 over van de heer D. L. Kraan tegen betaling van een maandelijks bijdrage. Ik was toen zelf 5 jaar. Tot wanneer die bijdrage werd betaald kan ik me dan ook niet herinneren. De heer Kraan had zijn drukkerij sinds 1928 gevestigd in zijn woning in de Rozenstraat 7 in Hilversum. Hij is daar blijven wonen en staat nog vermeld in het adresboek van Hilversum van 1962, dat werd gedrukt door... Drukkerij Laurens Coster! Mijn vader werkte al op 14-jarige leeftijd in diezelfde Rozenstraat bij Drukkerij De Kroon, waar ook twee ooms van mij werkten, de een als machinezetter en de ander als drukker. Ik ging daar vaak kijken. Mijn vader moet de heer Kraan al van voor de tweede wereldoorlog hebben gekend.

Na een korte periode naast een hoefsmid in de Elleboogstraat, verhuisde de drukkerij met een degelpers, een aantal bokken letter en een nietmachine naar de Vaartweg 14B. In 1954 verhuisde de drukkerij naar de Oude Amersfoortseweg 29, waar voorheen de heer van Sonsbeek een drukkerij had. Daarheen verhuisde ook het gezin Steur. Alle 9 kinderen hebben dan ook aan de eettafel in de huiskamer leren

vouwen en vergaren. Zelf werd ik regelmatig op pad gestuurd om kopy naar de loonzetterij van Koot&Hinnen of later Draaijer te brengen of cliché's en stypes op te halen bij de Arbeiderspers in Amsterdam. Best een avontuur om als jongetje met de trein vanuit Hilversum naar Amsterdam te gaan!

Naast de trapdegel was er inmiddels ook een Heidelberger automaat aangeschaft en in de drukkerij van van Sonsbeek stond een König-Bauer snelpers, waaraan mijn vader een inlegapparaat liet toevoegen. Deze prachtige pers werd met steun van het machinefonds vernietigd (!) en moest wijken voor een Mercedesautomaat en later voor een Heidelberger snelpers. Deze werd weer vervangen door een tweekleuren Heidelberger offsetpers. Toen mijn vader in 1992 overleed had mijn jongste broer Peter de drukkerij al van mijn vader overgenomen. Na zijn voortijdig overlijden in 1998 werd het bedrijf beëindigd.

Vanaf mijn vijfde jaar groeide ik op in een drukkerijomgeving; met mijn LJC-pers koester ik deze herinneringen tesamen met het emaille bord van Boek- en Handelsdrukkerij Laurens Coster te Hilversum.

Ronald Steur

Helvetica 50 jaar

Helvetica, internationaal een van de meest gebruikte lettertypes, is dit jaar 50 geworden. Ter gelegenheid daarvan gaf Proost & Brandt een kleine brochure uit, samengesteld door Mathieu Lommen. Aan de hand van de collectie letterproeven in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam wordt de geschiedenis van de van oorsprong Zwitserse letter geïllustreerd. De papiergroothandel besteedt zo ook aandacht aan het 50-jarig bestaan van de papiersoort Propoff.

Het feestvarken heeft niet over aandacht te klagen! Er is een documentaire van de Amerikaan Gary Hustwit – succesvol op vele filmfestivals vertoond –, er waren tentoonstellingen in het MOMA in New York en het Design Museum in Londen, en er was een Helvetica 50 Party in Zürich. In 2002 verscheen al Lars Müllers monografie *Helvetica: homage to a typeface*.

De populariteit van de schreefloze Helvetica is wereldwijd zo ongekend dat alleen al om de uitwisselbaarheid van bestanden te garanderen niemand om de letter heen kan. Firma's die geen licentierechten wilden betalen, kwamen met klonen. De bekendste rip-off is ongetwijfeld de Arial (1982), een wat zachtere versie van Monotype die standaard wordt meegeleverd met Microsoft Windows.

Meer informatie via Proost en Brandt (www.proost.nl, of Postbus 5, 1110 AA Diemen, tel. (020) 569 00 00)

Vervoer van drukpersen

Het veilig vervoeren van drukpersen staat of valt met het juiste materiaal. Enige handigheid is natuurlijk ook nooit weg.

Voor wie over geen van beide beschikt, is Ruud Houtkooper de aangewezen persoon. Ruud heeft een grote open vrachtwagen met kraan (voor de kenners: een Daf 85.360, met een laadbak van 2 bij 6 meter, en een Hiab-kraan die makkelijk vijf of zes ton tilt), en de nodige hulpapparatuur als bijvoorbeeld een pompkar.

Ruud is (tegen een schappelijk uurtarief) graag bereid drukpersen te verhuizen. Hij is te bereiken via 06-557 841 05, 020-614 60 87 of per mail (ruudhoutkooper@hotmail.com).

Oud letterlood

De afgelopen jaren is de prijs die betaald wordt voor gebruikt of ongebruikt letterlood zeer gestegen. Bijgevolg is het aanbod van oud letterlood om te gieten vrijwel opgedroogd. Voor wie boekdruk als hobby ook in de toekomst wil blijven uitoefenen, hier wat overwegingen.

Oude afgereden letter is een onmisbaar ingrediënt voor nieuw te gieten letter. Er zijn niet zoveel commerciële drukkerijen meer die in boekdruk werken, die bron van lood is nu wel opgedroogd.

Oude letter wegbrengen naar de tweede-handsmetaalhandel lijkt heel fijn, maar is ook een vorm van kapitaalvernietiging. Nieuwe legering kost dik 10 euro de kilo, en die informatie is van twee jaar geleden, lang voor de prijzen voor lood, tin en antimoon de lucht inschoten. Daarbij gold ook de eis, dat er in één keer 4 ton diende te worden afgenomen, anders was het commercieel helemaal niet interessant voor de leverancier. Op den duur zal dit ook voor ons allen gevolgen hebben. Want al is er nu nog wel lood om te gieten, die hoeveelheid is eindig, en raakt een keer op. Dan nog is er elke keer, dat lood omgesmolten wordt, enig verlies van tin en antimoon door oxidatie. Dit verlies is een beetje op te vangen door wat oude handlerletter bij te mengen. Want die handlerletter bevat hopelijk een wat hoger gehalte van die metalen. Hoewel... helemaal zeker is dat niet. Het blijft een beetje natte vingerwerk. En geld voor peperdure analyses, dat is er niet.

Linotype, Monotype, handlerletter... Dat laatste was 'harde' legering, en had de naam superieur te zijn. Alleen, wie van ons maakt nog 100.000 afdrucken van een en hetzelfde zetsel?

Pure handleter smelten op een Monotype geeft echter veel problemen. De vele antimoon komt snel bovendrijven als de pot niet op temperatuur is, en dat geeft extra verlies door oxydatie. Een hogere temperatuur en meer storingen komen nog daarbij.

Al werd mengen 'vroeger' niet gedaan, uit ervaring weet ik dat een mengsel van 50% linotype-lood en 50% handleter een heel handzame legering is, die mooie letter oplevert die gemakkelijk in letterverband giet.

Waarmee duidelijk moge zijn, dat alle typografisch lood zijn waarde heeft voor nieuw te gieten letter, en dat ook het pure lettermetaal deel uitmaakt van ons typografisch & historisch erfgoed.

Losse handleter kan worden gegoten bij:

- Stichting Lettergieten, Westzaan
- Avalon Pers, Woubrugge
- Drukkerij Die Haghe, Voorburg
- Enkidu-Pers, Philippine
John Cornelisse (enkidu_pers_philippine@telez.nl)

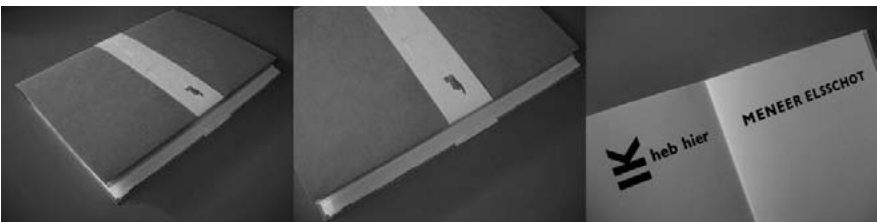
Nieuw verschenen

Het Gonst/Demian

'Ik heb hier meneer Elsschot in de winkel', zo begint de dagboekantekening uit 1958 van Roger Binnemans. Zonder veel omhaal, een fraaie tekst die voor Het Gonst en Antiquariaat Demian reden is om er een nieuwe gezamenlijke uitgave van te maken.

Tijdens het openingsweekend van het Willem Elsschot jaar, 'Op stap met Elsschot', 19 en 20 mei 2007, bracht acteur Jobst Schnibbe deze tekst tussen de boeken in Antiquariaat Demian.

Begin 1958 schrijft Roger Binnemans (1932–1999) over zijn ontmoeting met Willem Elsschot, vertegenwoordiger van Snoecks Almanak. Als jongste bediende bij uitgeverij De Sikkkel moet Binnemans in opdracht van zijn baas een advertentie in de Almanak weigeren en weerstaan aan de argumenten van een ware Boorman.

Ik heb hier meneer Elsschot in de winkel is vormgegeven door Dick Wessels. Er werd gezet uit de Gill en gedrukt op Zerkall-Bütten.

Het boekje meet 19 × 24 cm. en bevat 16 pagina's excl. omslag.

De oplage bestaat uit 125 genummerde exemplaren, waarvan er 25 buiten de handel blijven.

Prijs: € 22,-, excl. € 2,50 verzendkosten.

Indien u een exemplaar wilt verwerven wordt na overmaking op giro 57 56 486 (NL), of 401 4543191 20 (België) u een exemplaar toegestuurd.

De Althaea Pers

In november 2006 voltooide De Althaea Pers uit Den Haag het jarenlange project *De Delftse Xylotheek*. De uitgave bestond uit een houten doos met schuifdeksel met daarin 56 boekjes. Deze boekjes bevatten de beschrijving van de inhoud van 50 boomdozen die waren samengesteld door leden van de Bomengroep van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, afdeling regio Delft. Naast de 50 beschrijvingen uit deze xylotheek, waren er 6 boekjes met een index, verantwoording, een speciaal voor het project geschreven gedichtenbundel van Anneke Brassinga en foto's.

Vanaf 22 december 2007 is deze uitgave integraal opgenomen op de website van Cultureel Brabant: www.cubra.nl. Deze online publicatie is voorzien van een inleidende tekst door Ed Schilders en een kort verslag van het bezoek dat hij samen met een andere redacteur van Cubra in november 2007 heeft gebracht aan de xylotheek.

Meer informatie: De Althaea Pers, Stokroosstraat 21, 2565 BJ Den Haag, e-mail jswiers@wxs.nl

Triona Pers

Nieuw verschenen bij Triona Pers: de dichtbundel *Lawaaiwater* van Bernhard van Loon. Het boekje bevat haiku's en andere korte gedichten.

LAWAAIWATER

rots put zich uit in
armen vol lawaaiwater
om te polijsten.

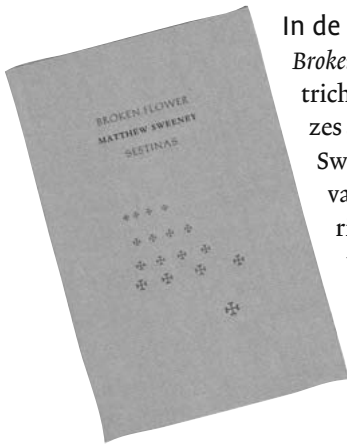
WU – WEI

Ik pas er wel voor op
geschiedenis te maken.

Ik verschuif, verplaats,
verwissel niets. Voor alles
is al plaats ingeruimd.

In rust zijn de dingen
mij het liefst.

16 pagina's. Oplage: 150 exx., prijs € 9 (plus verzendkosten). Bestellen is mogelijk via Triona Pers, www.zolderman.nl/triona, Havenstraat 2, 9973 PL Houwerzijl, tel. (0595) 577 247.

In de Bonnefant

Broken Flower is een nieuwe uitgave in de reeks The Maastricht International Poetry Nights. De bundel omvat zes sestina's van de Ierse dichter Matthew Sweeney. Sweeney gebruikt de moeilijke versvorm, zes strofen van zes regels plus drie slotregels en een ingewikkeld rijmschema, om zijn onnavolgbare en humoristische verhalen te vertellen. De bundel van 23 × 15 cm en een oplage van 99 exemplaren omvat 18 bladzijden en kost € 20.

Hans van Eijk, In de Bonnefant, Pastoor Pendersstraat 21, 6262 PB Banholt.

Flitspost: quercus@freeler.nl

Kalamos Pers

Op zaterdag 19 januari 2008 verschijnt in een eenmalige oplage van 100 exemplaren een portfolio met werk van beeldend kunstenaar Herman van Hoogdalem en fotograaf Dirk Buwalda. Beiden reisden begin dit jaar door Afghanistan, in het kader van een onderwijsproject van Ontwikkelingssamenwerking. De beelden die zij ter plekke als kunstenaar en fotograaf vastlegden, leverden een bijzondere serie 'dubbelportretten' op.

Voor de portfolio is een selectie gemaakt van in totaal 12 foto's, aquarellen en steendrukken die alle op fine art papier (310 grs. Hahnemühle) zijn afgedrukt.

De begeleidende teksten – 8 pagina's – zijn door Dick Jalink (Kalamos Pers) met de

hand gezet en gedrukt uit de Pascal. Wim Jonkman (steendrukkerij Obelisk) drukte de litho's, boekbinder Wim Gremmen vervaardigde de cassette.

De portfolio (21 × 33 cm) kost 325 euro en wordt uitgegeven door Dick Jalink, Bert Jalink en Joan Eisema van Uitgeverij De Berk.

Meer informatie: deberk@jalink.nl of (023) 5275394. Het werk is te zien op www.hermanvanhoogdalem.nl en www.dirkbuwalda.nl.

De Carbolineum Pers

Bij De Carbolineum Pers verschijnen in het voorjaar de 23 brieven die dichter J. H. Leopold geschreven heeft aan Frederik Schmidt-Degener. *Waarde Schmidt* heeft 120 bladzijden en kost 150 euro ingenaaid en 300 euro in perkament gebonden. Meer informatie vindt u op members.lycos.nl/Carbolineum/leopold.html, of via De Carbolineum Pers, Huize Salvia, Nieuwe Dreef 6, 2920 Kalmthout, telefoon (00 32)(0)4 77 77 22 51.

Uitgeverij Bert Bakker

Bij Bert Bakker is verschenen: Frans A. Janssen, *Goud en koper in de boekenwereld*.

Deze bundeling van opstellen vertelt over de wisselvalligheden in de wereld van de boekdrukkunst, over hoogte- en dieptepunten. Zij handelen onder meer over de vrees dat het boek uit onze cultuur zal verdwijnen, de diefstal van exemplaren van de Gutenberg-bijbel, de rol van alcohol op de werkvloer van drukkerijen, de beeldvorming van bibliotheken en de rol van de fotografie daarin en de betekenis van de drie typografische manifesten uit de eerste helft van de twintigste eeuw.

De opstellen van Frans A. Janssen in deze uitgave komen voort uit zijn fascinatie voor zowel het maken van gedrukte boeken als de vaak roerige historie die achter nog bewaarde exemplaren schuilgaat. Het eerste aspect handelt over de 'architectuur' van het boek: de presentatie van tekst en beeld; het tweede hangt samen met de overlevering van boeken, met het verzamelen en gebruiken ervan door particulieren en bibliotheken.

Dit boek is geen vertaling van auteur's Engelstalige bundeling *Technique and design in the history of printing* uit 2004, al wordt een enkele maal een verwant thema aangesneden. 256 p. Ill. in zw/w. 23 × 17 cm. ing. € 29,95

Ergo Pers

In december 2007 verscheen bij Ergo Pers *Licht Overal*, een livre de peintre met gedichten van Cees Nooteboom en etsen van Hugo Claus.

Hoewel hun leven lang vrienden voor het leven maakten Cees Nooteboom en Hugo Claus nooit eerder samen een boek. Dat Claus & Nooteboom dat nu wel

doen is alleen daarom een uitzonderlijke gebeurtenis. Voor *Licht overal* schreef Cees Nooteboom twaalf nieuwe gedichten. Hugo Claus liet er zich door inspireren en maakte er vier etsen bij. Een gebeurtenis, een landschap, een stemming, een gedicht, een tekening. De taal, soms helder, dan weer duister en diep, voegt zich als vanzelf bij het speelse en directe van Claus' inkttekeningen. *Licht overal* is een uniek vriendenboek geworden van twee van de belangrijkste Nederlandse auteurs. *Licht Overal* is een gezamenlijke uitgave van Ergo Pers Gent en Antiquariaat de Slegte Antwerpen en verschijnt in een beperkte oplage van 54 exemplaren. Bij elk exemplaar hoort een suite met vier door Hugo Claus getekende en genummerde etsen. Alle exemplaren werden in het colofon gesigneerd door de auteur en de kunstenaar. Intekenprijs € 450.

Meer info en afbeeldingen op www.ergopers.be of via ergo.pers@pandora.be.
Ergo Pers, Muinkkaai 30 B 9000 Gent, tel. + 32 (0) 9 225 60 40

Titi Zaadnoordijk

lied van de aap is een leporello waarin Titi terug gaat naar haar roots: een boek in lino, zwart-wit gedrukt met zelf uitgesneden letters.

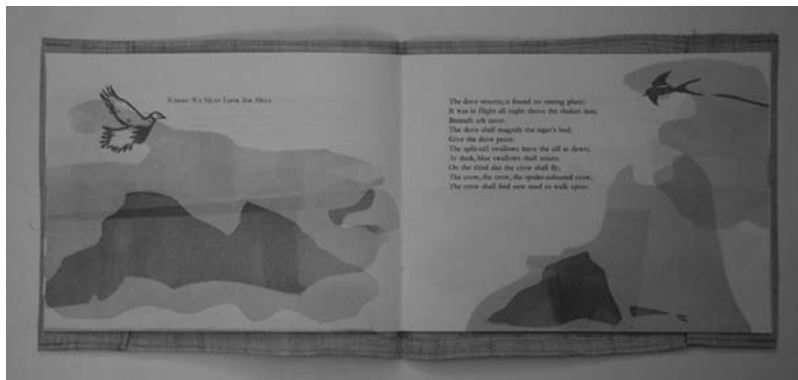
Tegelijkertijd is het boek helemaal nieuw: een ode aan de onschuld; een slapen-gaan-liedje geschreven voor haar kinderen met portretjes van diezelfde kinderen.

Voor meer informatie zie www.titi.nl. Bestellen via e-mail: hallo@titi.nl of per post: Voetpad 69, 8483 JR Scherpenzeel (Friesland).

Zwaluwpers

Niet de zwaluw...

Ter gelegenheid van mijn tentoonstelling *Achttien jaar Margedrukkerij* in de Zeeuwse bibliotheek in Middelburg heb ik 17 regels uit het Gilgamesh-epos, de oudst bekende tekst waarin een zwaluw vliegt, gecombineerd met het gedicht *Where We Must*

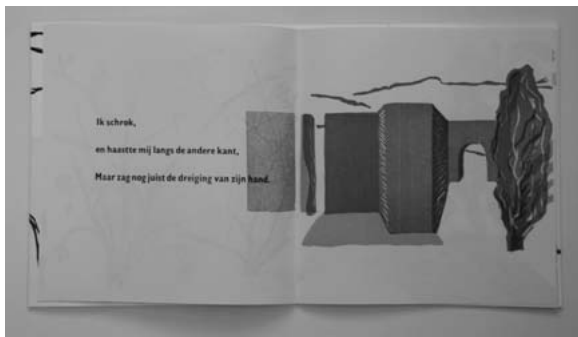

Look for Help van Robert Bly. Beide gedichten in een hertaling van Vera Meggen en toegelicht door Marijke Stapert-Eggen.

Gedrukt in Garamont op fijn boekdrukpapier, speciale aanmaak, 120 grams. Zes-tien pagina's in een omslag gevouwen van bager, een weefsel uit Sagopalblad. Formaat 15 × 20,5 cm. Oplage 65. € 25, exclusief verzendkosten

De tuinman en de dood

Lotje Meijknecht en ik hebben het gedicht van P.N. van Eyck nog eens verbeeld. Tien jaar geleden verscheen een eerdere versie, die inmiddels uitverkocht is. Dit keer hebben we geheel nieuwe beelden in kleur gemaakt en is het nog meer een beeldverhaal geworden. Marijke Stapert-Eggen schreef een toelichting bij dit laatste drukwerk.

Gedrukt in Gill op fijn boekdrukpapier, 120 grams en Biotop 250 grams voor het omslag. Vierentwintig pagina's, genaaid en in het omslag geschoven. Formaat 23,5 × 22 cm. Oplage 29 exemplaren. € 65, exclusief verzendkosten.

Meer informatie: Zwaluw Pers, Anthony Duyckstraat 4, 2613 GZ Delft of <http://www.rosemarijnvanlimburgstirum.nl>.

Rosemarijn van Limburg Stirum

Drukseel

In het najaar van 2007 werd *De wereld is er*, een gedichtenbundel van Elisabeth Tonnard voorgesteld. 48 bladzijden telt de gedichtenbundel en ze bevat 4 gedichten die elk een andere vorm exploreren: van traditioneel tot het openbreken van de bladspiegel.

Elisabeth Tonnard (*1973) is in de Nederlandse literatuur lange tijd een ‘Geheimtip’ gebleven. Op een onderkoelde manier sloop ze tijdschriftnummers binnen en liet daar ‘Gevonden teksten’, ‘Schaduwportretten’ of bewerkte taal achter. Haar ingrepen waren literaire ready-mades. Haar bijdragen straalden een bevreemding uit. En een aantrekkingskracht.

Naast tijdschriftverschijnsel is ze ook beeldend kunstenaar. In kunstenaarsboeken vermengt ze beeld en taal: beide zijn voor haar hetzelfde wereldmateriaal. Ze recycleert, ze interpreteert. Als intelligentie samengaat met creativiteit, krijgen we gensters. De gedichten, die nu door Druksel uitgegeven worden, fascineren.

De tekst van het boek is gezet uit de Albertina van Chris Brand (1921–1998). De oplage bestaat uit 127 exemplaren, gedrukt op Bioset 90 grams bij Jozias Boone in Gent. 99 exemplaren zijn bestemd voor de verkoop. Alle boeken zijn gesigneerd. De bundel kost (zonder verzendingskosten) € 20.

Meer informatie op www.druksel.be of via Johan Velter, Gentbruggestraat 106, B-9040 Gent.

Grafisch Nederland

Een nieuwe tijd is de titel van een nieuwe novelle van Toon Tellegen. Toon Tellegen schreef het verhaal voor Grafisch Nederland, het jaarlijkse visitekaartje van de Nederlandse grafische wereld. Ruim dertig bedrijven en toeleveranciers werkten mee aan de totstandkoming van het boek, dat op maar liefst acht verschillende papersoorten werd gedrukt.

In zijn novelle schetst Toon Tellegen het portret van Jacob Laagwater, een Einzelgänger met een uiterst relativiserende kijk op God en gebod. In de kleine wereld van de jaren vijftig, vol opgelegde waarden en gekunstelde normen, zet Laagwater de mensen om zich heen – en tegelijkertijd ook de lezer – voortdurend op het verkeerde been.

Bijzonder aan *Grafisch Nederland 2008*. *Een nieuwe tijd* is bovendien dat het verhaal op verschillende manieren wordt verteld of verbeeld, door negen ontwerpers en kunstenaars.

Ontwerpbureau Lava, dat een belangrijk aandeel had in de totstandkoming van het gehele boek, zorgde voor de traditionele typografische weergave en een grafische voorstelling van enkele zinsneden.

Anderen vertellen met fotografie (Elspeth Diederix), tekeningen (Paul Faassen, Harmen Liemburg), typografische beelden (René Knip), schilderijen (Vittorio Roerade), grafische animaties (Rausser – Ellen Krombout en Joost de Boer) en zelfs met muziek (Hans Muller) en in een door deze muziek gestuurde beeldtaal (Typophonics – David Benqué).

Allen maakten gebruik van de door hen gewenste grafische technieken. Het is dit samenspel tussen creatieven en industrie dat de jaarlijkse uitgaven van Grafisch Nederland tot een internationaal geliefd verzamelobject hebben gemaakt.

Grafisch Nederland 2008. Een nieuwe tijd is te koop bij de betere boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever, de Grafische Cultuurstichting (www.grafischnederland.nl). Het boek (240 × 315 mm groot) telt 156 pagina's op formaat 240 × 315 mm en kost € 49,50. Het boek is genaaid gebonden en verpakt in een grijsbord omdoos.

Uitgeverij IJzer

Aan het schrijven van *Onderlangs* van Paul Bogaers is geen pen of tekstverwerker te pas gekomen; van de eerste tot de laatste regel is het een collage van *bestaande zinnen*, verzameld uit meest oude en obscure boeken met titels als 'Moeilijke meisjes', 'Hoe leer ik goochelen', 'Veertig jaren speurderswerk' en 'De onzichtbare slaat toe'. Met eindeloos schuiven en plakken heeft Paul Bogaers een geheel nieuw en oorspronkelijk verhaal weten te maken uit louter 'gebruikt' materiaal.

Het resultaat van dit monnikenwerk – vijftien jaar heeft hij eraan gewerkt! – is humoristisch, prikkelend en uiterst verrassend; een boek dat je letterlijk niet zou kunnen verzinnen. Vreemde beeldspraken, bizarre wendingen, merkwaardige verwijzingen en een verrassend soepele stijl maken het lezen van dit boek tot een unieke ervaring. Ook het visuele element speelt hierbij een rol: de schrijver heeft de originele typografie gehandhaafd, zodat je tijdens het lezen ook kunt *zien* dat iedere zin een andere herkomst heeft.

Paul Bogaers (Tilburg, 1961) is kunstenaar/fotograaf en schrijver. Zowel uit zijn literaire als zijn fotografische werk blijkt een fascinatie voor het combineren en associëren van verschillende beelden, om te komen tot nieuwe verbanden, en een grote voorliefde voor 'hergebruik', waarbij bestaande beelden en teksten van betekenis veranderen door ze te plaatsen in een nieuwe context. Als schrijver debuteerde hij in 1992 met zijn collage-novelle *Tropenwee* (eveneens bij Uitgeverij IJzer); als beeldend kunstenaar/fotograaf is hij al actief vanaf midden jaren tachtig.

Paperback, 150 × 230 mm, 416 pagina's, ISBN 978 90 8684 006 9, prijs € 24,50
Uitgeverij IJzer, Postbus 628, 3500 AP Utrecht, tel. (030) 252 17 98, e-mail:
uitgeverij.ijzer@hetnet.nl
Zie ook www.uitgeverij-ijzer.nl.

Agenda

Lezing Edele procédés

Op zondag 27 januari van 14.00 tot 17.00 uur houdt Kees Helmers, graficus, een lezing over 'Edele procédés'.

Fotografische afdruktechnieken die aan het begin van de ontdekking van de fotografie zijn ontwikkeld, worden ook wel de edele procédés genoemd. Zowel de discussie over de foto-opname als de technieken om die opname af te drukken, waren toen erg interessant en leverden ook een diversiteit aan procédés op.

Enkele hier van zijn gomdruk, kallitypie en cyanotypie. Dat zijn fotokopieerdrukken. De heliogravure is een koperdiepdruk, waardoor deze meer een grafiektechniek is. Al deze technieken geven de kunstenaar vrijheden het uiteindelijke resultaat zelf te bepalen. Aan de hand van voorbeelden wordt uitgelegd hoe deze procédés werken en hoe de huidige digitale opname veredeld kan worden met deze oude procédés. Na afloop grafisch café.

Meer informatie via (020) 4651841, www.grafischwerkcentrum.nl, info@grafischwerkcentrum.nl.

Grafisch Werkcentrum Amsterdam, Molukkenstraat 200-P1, 1098 TW Amsterdam (het parkeerterrein op en rechts rond het kantoorgebouw links in de hoek naast de sportschool)

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen toont tot 9 maart in het prentenkabinet een kleine selectie kunstenaarsboeken uit eigen collectie.

Schrijvers en kunstenaars hebben elkaar altijd geïnspireerd en beïnvloed, velen vertoeven graag in mekaars gezelschap. Het

KMSKA bezit in zijn prentenkabinet zowat 60 bibliothele uitgaven, waaraan Vlaamse dichters, prozaïsten, schilders en tekenaars samenwerkten. In deze presentatie komt een keuze aan bod van origineel grafisch werk, boekontwerpen, literaire bijdragen en ook enkele boekobjecten, die men echte kunstenaarsboeken kan noemen. De uitgaven dateren hoofdzakelijk uit de jaren 1970 en de bekendste uitgevers zijn Guy Schraenen, Ziggurat, galerie S65 en De Zwarte Panter. Meer informatie: www.kmska.be.

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Leopold De Waelplaats, B-2000 Antwerpen. Het museum is geopend van dinsdag t/m zaterdag, 10.00 tot 17.00 uur, zondag 10.00 tot 18.00 uur.

Zeven eeuwen lezen in Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden

Van 22 februari t/m 1 juni 2008 presenteert Stedelijk Museum De Lakenhal de tentoonstelling *Stad van boeken. Zeven eeuwen lezen in Leiden*. Het maken, verhandelen en lezen van teksten in handgeschreven en gedrukte vorm wordt in beeld gebracht aan de hand van ruim 200 spraakmakende boeken die het wereldbeeld veranderden. Dit geldt voor hoogtepunten in de westerse boekcultuur als de *Statenbijbel* of het *Discours de la méthode* van René Descartes, beide in 1637 in Leiden verschenen, maar ook voor populaire kinderboeken of het tijdschrift *Panorama* dat nog tot in de 20ste eeuw in Leiden werd gedrukt.

Het idee voor de tentoonstelling is ingegeven door de ingrijpende maatschappelijke veranderingen die zijn ontstaan met de komst van internet. Als een dergelijk communicatiemiddel zoveel invloed op ons leven kan uitoefenen, wat was dan de betekenis van het handschrift in de Middeleeuwen of de boekdrukkunst in de vroeg moderne tijd? In 35 vitrines worden de kostbare, internationaal bekende of spraakmakende Leidse boeken en documenten getoond, aangevuld met schilderijen, gravures, tekeningen en een houten drukpers uit de 18de eeuw. De expositie begint met de introductie van het schrift in Leiden, rond 1300, en eindigt in onze tijd van e-publishing.

Stedelijk Museum De Lakenhal, Oude Singel 28-32, 2312 RA Leiden, tel. (071) 5 165 360

Museum Joure

In het Grafisch Kabinet in het Fries Grafisch Museum, een onderdeel van Museum Joure, worden litho's en kunstenaarsboeken van Lies Verdenius geëxposeerd, waaronder de nieuwste uitgave *De vlucht van Tesserete*: een boekje met litho's, gedichten in het Nederlands en Italiaans en een opgevouwen landkaart.

De expositie loopt van 12 januari tot 16 februari 2008. Opening: zondag 13 januari 15.00–17.00 u.

Voor meer informatie: l.verdenius@zonnet.nl.

Museum Joure, Geelgietersstraat 1-11, 8501 CA Joure, tel. 0513-412283, www.museumjoure.nl.

Openingstijden: di. t/m vr. 10.00-17.00 u., za.,zo.,ma. 14.00-17.00 u.

Museum Meermanno

L.J.C. Boucher – uitgever

Museum Meermanno besteedt in een bescheiden tentoonstelling aandacht aan gentleman-uitgever L.J.C. Boucher.

In Den Haag is L.J.C. Boucher vooral een begrip als boekhandelaar, maar de boeken uit het fonds van zijn uitgeverij vinden hun weg naar liefhebbers in heel Nederland. De uitgaven zijn eigenzinnig en verrassend naar inhoud en altijd impeccabel van vormgeving. Toch zijn zij ook een spiegel van de tijd.

Het fonds van Boucher vangt aan met de bibliofiele reeks Folemprijs (een samenvoeging van de woorden ‘folle’ en ‘entreprise’) en met standaardwerken zoals het verzamelde werk van Boutens. Voor deze uitgaven is met de beste typografen, ontwerpers en drukkers rond de Tweede Wereldoorlog samengewerkt. Onder hen Gerrit Noordzij, Henri Friedlaender en Piet Cossee.

In de jaren vijftig geeft vooral ontwerper J.H. Kuiper de uitgaven een speels en vrolijk aanzien, met als hoogtepunt de populaire Aforismen-reeks. In de jaren zestig publiceert Boucher onverwacht een reeks klassieke communistische teksten, de Manifesten.

Met grote regelmaat worden uitgaven van Boucher uitverkozen tot de Best Verzorgde Boeken van het Jaar. Financieel loopt het niet steeds op rolletjes, de zorg voor het detail wordt er echter niet minder om en Boucher waardeert de uitgeverij steeds voor wat die is: in de eerste plaats een liefhebberij. De tentoonstelling biedt een selecte keuze uit dit nog steeds imponerende fonds.

De tentoonstelling loopt van 17 november 2007 – 2 maart 2008. Meer informatie: meermanno.nl/boucher.htm

Peters meesters. Peter van Straaten en zijn inspiratiebronnen

Vanaf 9 februari is in Museum Meermanno een tentoonstelling te zien rondom het werk van Peter van Straaten. Het bijzondere van deze tentoonstelling is dat zijn werk wordt getoond naast werk van kunstenaars (tekenaars, illustratoren en cartoonisten) die hem geïnspireerd hebben.

Peter van Straaten ontving in 2006 de Gouden Ganzenveer. In het kader daarvan heeft Museum Meermanno hem gevraagd naar zijn inspiratiebronnen. Daaraan is nu een tentoonstelling gewijd, die aldus ook een sterk persoonlijk karakter heeft.

Natuurlijk zal er ook werk van de meester zelf te zien zijn.

Peters meesters zijn bepaald niet onder één noemer te vangen. Zo is er bijvoorbeeld zowel werk te zien van Charles Dana Gibson (1867–1944), de Amerikaanse tekenaar die bekend werd door zijn ‘Gibson Girls’, als van Jo Spier (1900–1978), onder andere bekend om zijn politieke prenten, en Rembrandt, vanwege zijn oog voor mensen en situaties. Tijdgenoten van Van Straaten vinden we ook, bijvoorbeeld Peter Vos en Quentin Blake.

De tentoonstelling toont boeken, tijdschriften en prenten met werk van deze kunstenaars, voorzien van commentaar van Peter van Straaten. Naast eerder genoemden zijn dit James Montgomery Flagg, Harold Foster (o.a. Prins Valiant), Winsor McCay (LittIe Nemo); Nederlandse kunstenaars als Piet van der Hem, Eppo Doeve, Albert Hahn, Leendert Jordaan, Sjoerd Kuperus, Otto Dicke, J.H. Isings en Gerard van Straaten; voorts Fougasse, Ronald Searle, Arthur Rackham, Edmond Dulac en Gustave Doré.

Museum Meermanno, Prinsessegracht 30, 2514 AP Den Haag, tel. (070) 3462700,
www.meermann.nl

Geopend: dinsdag t/m vrijdag 11.00–17.00 uur, zaterdag en zondag 12.00–17.00 uur

COLOFON

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Bubb Kuiper, bubbkuiper@netaffairs.nl

Secretaris: Marja Scholtens, Hugo de Grootstraat 238, 2613 VB Delft, scholtensklaproos@hetnet.nl

Penningmeester: Frans den Breejen, Korte Vleerstraat 8, 2513 VM Den Haag, frans@drukwerkindemarge.com

Nieuwe leden/adreswijzigingen graag doorgeven aan de penningmeester.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, begin januari, april, juli en oktober. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk halverwege de voorafgaande maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per e-mail naar nieuwsbrief@drukwerkindemarge.com, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam (op cd of op papier getypt, zo niet in elk geval duidelijk geschreven).

Redactie: Alex Barbaix, Sander Pinkse